

DRUGI O DRUGIH IN SAMI O SEBI

Etnologijo kot razmejljivo spoznavno obzorje in raziskovalno polje od njenih začetkov – ne glede na to, v kateri čas jih postavljamo, oziroma ne glede na to, ali gre za t. i. predznanstvene zasnutke ali za že bolj ali manj izostren disciplinarni profil – odlikuje primerjalni interes. Ta je bil najprej motiviran z željo po dokumentiranju opaženih kulturnih razločkov, a hkrati tudi podobnosti, nato pa s težnjo, da bi razumeli ali pojasnili, kar so popisovalci zaznali kot kulturno zanimivo, določujoče in razločevalno. Nastajale so kulturne taksonomije ali klasifikacije, orodje, ki omogoča sopostavljanje primerljivega. Zgodovina in problematika tega, kar splošno razumemo v izrazu kulturna primerjava, sta dolgi in poučni, posredno govorita o teoriji kulture, o možnostih in dosegu raziskav kulturnih fenomenov, struktur, vzorcev, celot v primerjalni perspektivi. Z iztanjševanjem metodološkega instrumentarija in epistemoloških premislekov so se raziskovalci razšli glede prepričanja o možnostih in omejitvah primerjalnih raziskav: zdi pa se, da je ostalo več tistih, ki verjamejo v (in tudi raziskovalno podpirajo) primerljivost človeškega ravnanja, kakor onih, ki tudi v spoznavnem pogledu zagovarjajo strog kulturni relativizem. Po mnenju prvih namreč drža drugih spodkopava temelje antropoloških (in z njimi etnoloških) premislekov, tj. ambicijo po spoznavanju sebe in drugih: drugih skoz sebe in sebe skoz avtentično razumevanje drugih, kar je npr. Stanley Diamond označil za jedro antropološkega projekta. Tudi v vsakdanjem življenju, na ravni zdravorazumskega dojetanja sveta, v katerem ali s katerim živimo, naše presoje ravnanj, navad, značilnosti sebe in drugih ne ubežijo sopostavitvam; ko za nekaj rečemo, da je dobro, pomeni, da je nekaj drugega slabo, med njima pa je niz vmesnosti, ki temeljijo na občutljivem razločevanju; tega pa ni brez primerjanja.

V tem zvezku objavljene razprave in prispevki nas posredno vračajo k zarisanim premislekom. Nastali so ob dveh dvostranskih dvoletnih raziskovalnih projektih, ki smo jih sodelavci Etnografskega inštituta Srbske akademije znanosti in umetnosti iz Beograda in ljubljanskega Inštituta za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU uresničili v letih 2006–2009, jih v večini predstavili na mednarodni konferenci v Sirogojnu septembra 2009 in jih v zadnjem letu pripravili za objavo.

Sodelovanje med etnologi iz Srbije in Slovenije ni novo ali prvo. Nasprotno: pomembno je, da smo po več ko poldrugem desetletju življenja v samostojnih državnih okvirih s prvim projektom *Srbi v Sloveniji, Slovenci v Srbiji. Raziskava etnoloških vprašanj in spoznavanje strokovnih usmeritev* (ARRS, 2006-2007, BI-RS/06-07-026; vodji projekta: dr. Mojca Ravnik, Ljubljana, in dr. Mladena Prelić, Beograd) »želeli vsaj delno zapolniti vrzeli, ki so nastale v znanstvenem sodelovanju po letu 1990. Z

raziskovanjem različnih problemov in pojavov v načinu življenja Slovencev v Srbiji smo ustvarili podlago za poglobljeno preučevanje tematike, ki se ji doslej na inštitutu nismo posvečali in je bila nasploh v naši etnologiji prezrta« (M. Ravnik, iz povzetka projekta). Nekaj podobnega bi mogli reči za kolege iz Beograda: ti so v Sloveniji raziskali teme, ki jih že dlje zaposlujejo ob njihovem intenzivnem študiju migracij in sodobnih kulturnih procesov, a jih v Sloveniji niso raziskali, nekaj pa je bilo povsem novih. Zaradi interesa raziskovalcev in naklonjenosti financerjev (Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Ministrstvo za znanost Republike Srbije) smo mogli s sodelovanjem nadaljevati pri projektu *Kulturni in znanstveni stiki. Srbi in Slovenci med 19. in 21. stoletjem* (ARRS, 2008–2009, BI-RS/08–09-026; vodji projekta: dr. Ingrid Slavec Gradišnik, Ljubljana, in dr. Dragana Radojičić, Beograd). V okviru možnosti so vsi raziskovalke in raziskovalci opravili krajše terenske raziskave, se oprli na že objavljena dela in poznane vire, sami pa odkrili tudi marsikateri drug vir. Narava dvostranskih projektov je omogočila relativno svobodo pri izbiri tematike, ki je za objavo urejena v treh poglavjih: Obzorja, Srbi v Sloveniji, Slovenci v Srbiji. Zadnje dopolnjuje bibliografija o Slovencih v Srbiji (sestavila Biljana Milenković-Vuković), ki kliče po pripravi tiste o Srbih v Sloveniji. Kar se nam ponuja v branje, je večsmerni izziv, ki nas vrača k primerjalnim koreninam etnologije. Naša projekta sta bila v tem pogledu prvi korak, saj z izjemo prispevkov o društveni organiziranosti Srbov v Sloveniji in Slovencev v Srbiji, raziskav ne moremo razvrstiti v primerljive pare. Smo pa na to mislili, ko smo načrtovali prihodnje sodelovanje.¹ Kljub temu pa prispevki dovolj razločno pritrjujejo spoznanju o relacijskosti, procesnosti in simbolnih označevanjih etničnih, kulturnih, narodnih, generacijskih, socialnih identifikacij, o dialoškem zrcaljenju življenjskih zgodb, o dolgoživosti zgodovine na eni strani in tako rekoč instantnim učinkom sodobnih kulturnih tokov in tudi političnih viharjev.

Del raziskovalnega interesa je bil namenjen tudi zasnutku pogleda na razvoj in obzorje etnologije v Sloveniji in Srbiji: o vzporednicah in razločkih v njenem formativnem obdobju piše Jurij Fikfak (besedilo objavljeno v elektronski obliki), o razvejitvah, različnih poteh in stičiščih v 20. stoletju Ingrid Slavec Gradišnik s posebnim poudarkom na času skupnega življenja po drugi svetovni vojni, ko je bila ob razvoju domačih disciplinarnih izročil navzoča tudi ambicija po »jugoslovanski« etnologiji. Jugoslovanstvo je seveda starejša zamisel, ki sega v leta Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev; ponzorjeno je z razpravo Lade Stevanović o listu *Jugoslovenče*, ki je nagovarjal učence in mlado jugoslovansko nacijo. O strokovnih stikih med slovenskimi in srbskimi etnologi piše Naško Križnar, ki v Sloveniji desetletja razvija prakso in teorijo vizualnih raziskav in jo v zadnjih letih v sodelovanju s kolegi v Beogradu hkrati spopolnjuje in razširja.

¹ V tem pogledu nas ob možnosti dvostranskih projektov znanstvenega in tehnološkega sodelovanja posebej razveseljuje dejstvo, da sta srbska in slovenska akademija znanosti in umetnosti letos obnovili sporazum o medakademijskem sodelovanju, kar raziskovalcem omogoča redne medsebojne stike in sodelovanje tudi zunaj prijavljenih raziskovalnih projektov.

Na Srbe v Sloveniji se nanaša sedem prispevkov, ki odstirajo skromno ali povsem neraziskane teme. Mirjana Pavlović v obravnavi njihove društvene organiziranosti uvodoma kratko povzema selitvene pritoke Srbov na slovensko ozemlje: od prvega v 16. stoletju, katerega sledi so ohranjene med Slovenci v Beli krajini, prek tistega med obema svetovnima in zadnjega po drugi svetovni vojni. Podrobno so predstavljeni načini in ustanove, ki jih povezujejo v skupnost prek političnih, verskih, kulturnih, umetniških, športnih in drugih interesov. Večina organizacij – pozornost velja predvsem tistim v Ljubljani – je nastala spontano, s ciljem, da bi vzdrževale kulturno in etnično identiteto, ob tem pa se ne zapirajo v enklavo, ampak vzdržujejo formalne in neformalne stike s širšim okoljem. Avtorica opozarja, da je le štiri odstotke Srbov dejavnih v njihovih programih, in da za ohranjanje etnično-kulturne identitete – po mnenju Srbov samih – ostaja primarno prizorišče družina in v določeni meri srbska pravoslavna cerkev. Jadranka Đorđević Crnobrnja obravnava najnovejši val priseljencev iz Srbije v Slovenije, tj. po letu 1990, ki je bil protitok tistim, ki so se po osamosvojitvi odločili, da zapustijo Slovenijo. Njihova posebnost je, da so tuji državljani in predstavljajo »beg možganov«, predvsem pa to, da so zaradi mednacionalnih razmerij po razpadu Jugoslavije in stigmatiziranosti Srbije prikrivali svojo etnično/nacionalno identiteto z etnično mimikrijo, tako da so v prvih letih življenja v Sloveniji navzven poudarjali bolj lokalno in regionalno, ne pa »srbske« identitete. Kako spremenljivo in kontekstualno je ohranjanje in izražanje etnične identitete, ponazarjajo Srbi v Beli krajini, o katerih piše Milina Ivanović Barišić. V vaseh Bojanci, Marindol, Milići in Paunovići v bližini meje s Hrvaško živijo uskoški potomci, ki so skoraj skoz pet stoletij ohranili svoj jezik, vero, šege. Trdoživost teh pojavov gre pripisati spoštovanju strogih pravil življenja in življenjskim razmeram, ki so jih vzdrževale v razmeroma homogeni skupnosti. Šele po drugi svetovni vojni se je ta začela spreminjati predvsem zaradi rasti mešanih zakonov in šolanja v slovenskih šolah. Z migracijami Srbov v Slovenijo so povezane tudi dobro poznane, a še nepreučene selitve kulturnih dobrin. Tudi v širšem, ne le na osi Srbija–Slovenija, obsegu so prehranski produkti ena tistih sestavin, ki se po raznovrstnih komunikacijskih poteh udomačijo v drugem okolju. Med njimi imajo t. i. tradicionalne sestavine in recepti privilegirano mesto. Dragana Radojičić opozarja na tiste iz Srbije, ki so se na slovenskih jedilnikih v gostinskih lokalih in na družinskih mizah uveljavljali v 20. stoletju (meso na žaru, kajmak, mladi sir, burek, sarma, musaka, džuveč). Da glasba res nima meja, potrjujeta prispevka Srđana Radovića in Ivana Đorđevića, ki govorita o razširjenosti t. i. neo- in turbofolk glasbe, značilnega produkta »južnjaške«, »balkanske« kulture, na slovenskem prizorišču popularne glasbe. Širitev omogočajo sodobni komunikacijski mediji in premišljene promocijske strategije, ki so usmerjene »h glavnim ciljnim skupinam, t. i. južnjakom in mladim etničnim Slovencem«. Pri tem pa ne gre za kako »nedolžnost« tega žanra; neofolk je namreč interpretiran kot »razločevalni označevalec pri ustvarjanju hierarhizirajočih diskurzov na osi med večinskimi prebivalstvom (Slovenci) in 'južnjaki'«. Izrazito aktualna je tudi problematika,

ki jo predstavlja Marta Stojčić: govori o fenomenu »izbrisanih« v Sloveniji in predvsem opozarja na dejavno držo raziskovalca – antropologa, ki je hkrati znanstvenik, novinar in posrednik med raziskovanim, raziskovalci in širšo javnostjo.

Raziskave Slovencev v Srbiji so prav tako vzorčne. Na mikroraven življenjskih usod osredinjena prispevka Mojce Ravnik razkrivata povsem različni zgodbi. Prvi govori o beograjskih Slovencih, ki so ustvarili »slovensko različico slovenske (beograjske) urbane kulture, ki je vredna nadaljnjih, poglobljenejših raziskav«. Značilnostih njihovega vsakdanjega življenja nazorno preslikujejo korenite spremembe v času, ko je bil Beograd prestolnica stare in nove Jugoslavije (od 1918 do 1991), Zvezne republike Jugoslavije (od 1992), Srbije in Črne gore (od 2003) in Srbije (od 2006), ko so se spreminjale politične ureditve in ko sta naposled Slovenija in Srbija postali novi samostojni državi. Nepoznana in navidez kratka usoda otrok medvojnih slovenskih internirancev, ki so bili s posredovanjem srbske pravoslavne cerkve rešeni v rejništvo v Bački, je pustila globoke sledi pri domačem prebivalstvu in otrocih, saj se tesne prijateljske vezi, zelo podobne družinskim, po vrnitvi otrok domov po koncu vojne niso prekinile. Na organizirano, društveno življenje Slovencev v Srbiji opozarja prispevek Saše Poljak Istenič. Slovenci so pravi »izseljenci« postali dejansko šele po razpadu Jugoslavije. Ta zavest se je – kljub prejšnjim povezavam med njimi – določneje izrazila šele v zadnjih dveh desetletjih, ko je bilo v Srbiji ustanovljeno 11 društev. Posebne pozornosti je deležno beograjsko društvo »Sava«, ne le zaradi številčnosti, temveč ker od ustanovitve ponazarja proces etničnega povezovanja v več stopnjah (etnična kategorija, etnična mreža, etnično združenje in etnična skupnost) in je naposled s svojo dejavnostjo in političnim prizadevanjem pripeljalo do letošnjega priznanja Slovencev za narodno manjšino, z vsemi pravicami, ki jim jih prinaša ta pravno-formalni status. Podobo društvenega življenja dopolnjuje članek Monike Kropelj o aktivnem druženju beograjskih Slovencev, predvsem pri športu in kulturi, ter o vlogi katoliške cerkve pri ustanavljanju društva. Ko govorimo o migracijah, ne mislimo le na skupnosti v celoti: skupnost so vedno posamezniki, ki so ob različnih časih, iz različnih krajev in z raznovrstnimi motivi odpotovali in se naselili v tujini ter se včasih tudi vrnili. Med njimi so tudi takšni, ki so s svojim delovanjem pustili trajnejše sledi v priseljenem okolju. Tri slovenske glasbenike – skladatelje Davorina Jenka, Mihovila Logarja in Zlatana Vaudo – obravnava Anica Sabo. Niso pa bili le skladatelji, temveč so delovali tudi kot zborovodje, pedagogi in organizatorji glasbenega dogajanja ter s tem neposredno soustvarjali glasbeno življenje in ustvarjalnost v Srbiji. Posebno mesto med njimi ima Davorin Jenko, »mož dveh domovin«, o njem posebej piše Mladena Prelić. Bolj od samega dejstva, da Jenko slovi kot skladatelj stare slovenske (*Naprej, zastava slave*) in srbske himne (*Bože pravde*), jo zanima, kako so se in kako se ga danes spominjajo v Srbiji in Sloveniji. Spomini nanj presegajo družbeno-zgodovinske in politične kontekste, v katerih so se tkali srbsko-slovenski stiki v zadnjem stoletju, o teh pa zgovorno pripoveduje socialni spomin. Za srbsko perspektivo je pomenljiv odnos do tujca, ki postane ustvarjalec nacionalne

kulture, opozorjeno pa je tudi na razmerje med nacionalno kulturo in folkloro, na Jenkovo slovanstvo in jugoslovanstvo.

V vseh prispevkih je najti nastavke za prihodnje raziskave, za katere se zdi, da utegnejo najti navdihujočo zalogo spoznanj v kolektivnem spominjanju, ki ohranja sledi sveta, v katerem so Slovenci in Srbi desetletja živeli skupaj, zdaj pa že dve tudi ločeno. V spominu se vzdržujejo individualne in kolektivne identifikacije, ki se v zadnjih desetletjih prečijo z novim državljanstvom, kar rekonfigurira transnacionalna občutja in pripadnosti in strategije njihovega izražanja. Njihove hibridne socialne, generacijske idr. pripadnosti – tudi slovenstvu, srbstvu, jugoslovanstvu – ostajajo raziskovalni izziv in nas vračajo k izvorni primerjalni radovednosti.

* * *

ON OTHERS AND ON ONESELF

Since its very beginnings—regardless of whatever time this is defined as and regardless of whether this involves “pre-scientific” initial efforts or a more or less defined disciplinary profile—ethnology as a distinctive cognitive horizon and as a field of research has been distinguished by a comparative interest. This was first of all motivated by a desire to document observed cultural differences and at the same time also similarities, and then by the vocation of understanding or explaining what the researchers recognized as culturally interesting, specific, and differentiating. Cultural taxonomies or classifications were created; that is, tools that make it possible to juxtapose material for comparison. The history and issues connected with what is generally understood by the expression “cultural comparison” are long and instructive, and they are indirectly informative about the theory of culture, about the possibilities and scope of studies of cultural phenomena, structures, patterns, and aggregates in a comparative perspective. With the refinement of methodological instruments and epistemological reflections, researchers took different paths regarding their conviction about the possibilities and limitations of comparative studies: it seems that more remained that believe in (and also support through their research) the comparability of human behavior than those that also defend cultural relativism in its epistemological dimension. In the opinion of the first group, the attitude of the second undermines the foundation of anthropological (and with this ethnological) reflections; that is, the ambition to recognize oneself and others: others through oneself and oneself through authentically understanding others, which Stanley Diamond, for example, understood as the core of the anthropological project.

The articles published in this volume indirectly lead us back to the considerations outlined. They arose alongside two bilateral two-year research projects that were carried out from 2006 to 2009 by researchers from the Ethnographic Institute of the

Serbian Academy of Sciences and Arts in Belgrade and the SRC SASA Institute of Slovenian Ethnology in Ljubljana. Most of them were presented at the international conference held in Sirogojno, Serbia in September 2009 and were prepared for publication over the past year.

The cooperation between ethnologists from Serbia and Slovenia is neither new nor the first. Rather, it is significant that, after a decade and a half of living in independent successor states of the former Yugoslavia, the lacuna that arose after 1990 is being filled at least in part by the first project, *Serbs in Slovenia, Slovenians in Serbia: Studying Ethnological Issues and Recognizing Professional Orientations* (ARRS, 2006–2007, BI-RS/06-07-026; project heads: Mojca Ravnik, Ljubljana, and Mladena Prelič, Belgrade). The study of various issues and phenomena in the lifestyles of Slovenians in Serbia created the basis for more in-depth study of topics that have not yet been explored and that have been overlooked by ethnology. Something similar can be said for the researchers in Belgrade: in Slovenia they studied topics that had long occupied them as part of their in-depth study of migrations and contemporary cultural processes, but which they had not studied in Slovenia, and some of which were entirely new to them. Because of the researchers' interest and the positive inclination of the sponsors (the Slovenian Research Agency and the Serbian Ministry of Science), we were able to continue cooperation with the project *Cultural and Research Contacts: Serbs and Slovenians between the Nineteenth and Twenty-First Centuries* (ARRS, 2008–2009, BI-RS/08–09-026; project heads: Ingrid Slavec Gradišnik, Ljubljana, and Dragana Radojičić, Belgrade).

As part of these opportunities, the researchers carried out brief field studies, relied on works already published and known sources, and discovered quite a few additional sources themselves. The nature of bilateral projects enabled relative freedom in the choice of topics. These are now arranged into three sections for publication: Horizons, Serbs in Slovenia, and Slovenians in Serbia. The last section is supplemented by a bibliography of works about Slovenians in Serbia, which suggests that one should also be created for Serbs in Slovenia. What it offers us to read is a multidirectional challenge that returns us to the comparative roots of ethnology. In this sense, our projects were a first step because, with the exception of articles about the organization of societies for Serbians in Slovenia and for Slovenians in Serbia, the research could not be organized into comparative pairs. We bore this in mind when planning our future cooperation. Nonetheless, the articles rather definitively confirm the findings about the relationship, process, and symbolic marking of ethnic, cultural, national, generational, and social identifications, about the dialogic mirroring of life stories, about the persistency of history on the one hand and the, so to speak, instant effect of modern cultural flows as well as political turmoil.

Part of the research interest was also dedicated to the conception of the view on development and the horizon of ethnology in Slovenia and Serbia, addressing the par-

alleles and differences in their formative period in the eighteenth and nineteenth centuries as well as branching, various paths, and intersections in the twentieth century, when, after the Second World War, with the development of domestic disciplinary heritages, the thought of a “Yugoslav” ethnology was also topical. Contacts between Slovenian and Serbian ethnologists were also exemplified through cooperation in visual studies.

All of the articles contain nascent ideas for future studies, for which it seems that an inspiring source of material may be found in collective memory, which preserves traces of the world in which the Slovenians and Serbs lived together for decades, and now separately for two decades already. Memory maintains the individual and collective identifications that in the past two decades have crossed over into new citizenships, which is reconfiguring transnational feelings and affiliations and the strategies for expressing them. Their hybrid social, generational, and other affiliations—including Slovenianism, Serbianism, and Yugoslavism—remain a research challenge and return us to our original comparative interest.

Ingrid Slavec Gradišnik